

ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA OLMOSH SO‘Z
TURKUMINING PRAGMATIK TADQIQI

МЕСТОИМЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ АБДУЛЛЫ КАХХОРА
ПРАГМАТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
PRONOUNS IN THE WORKS OF ABDULLA QAHHORA
PRAGMATIC STUDY

Kurbonov Zaynidin Oltinovich
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
kurbanovzaynidin1@gmail.com
talaba M.Elamonova
elomonovamarjona3@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada tilshunoslikning nisbatan yangi sohalaridan biri bo'lgan pragmalingvistika, presuppozitsiya hodisasi, nutqiy aktlar, shunindek, Abdulla Qahhor asarlarida qo'llangan ba'zi olmoshlarning pragmatik tahlili haqidagi tahliliy ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'zlar: pragmalingvistika, presuppozitsiya hodisasi, nutqiy akt, referensiya, “ichi bo'sh” so'zlar, pragmatik ma'no.

Аннотация

В данной статье представлены аналитические сведения о прагмалингвистике, одной из относительно новых областей языкознания, феномене presupпозиции, речевых актах, а также прагматический анализ некоторых местоимений, используемых в произведениях Абдуллы Каххора.

Ключевые слова: прагмалингвистика, феномен presupпозиции, речевой акт, референция, «пустые» слова, прагматический смысл.

Annotation

This article presents analytical information about pragmalinguistics, one of the relatively new areas of linguistics, the phenomenon of presupposition, speech acts, as well as a pragmatic analysis of some pronouns used in the works of Abdullah Kahhor.

Key words: pragmalinguistics, the phenomenon of presupposition, speech act, reference, “empty” words, pragmatic meaning.

O'zbek tilshunosligida so'ngi yillarda tilshunoslikning nisbatan yangi sohalaridan biri bo'lgan pragmalingvistika sohasiga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Pragmalingvistika tilshunoslik fanining yangi bir nazariy va amaliy tarmoqlaridan biridir. Pragmalingvistika shaxsning ijtimoiy faoliyatini aks ettiruvchi nutqiy

jarayonni, nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyatni, nutqiy vaziyatning ta'siri bilan aloqador masalalarni o'rganishini kuzatamiz. Ch.S.Pirs go'yalari, J.R.Ostin, J.R.Serl va Z.Vendlerlarning 60 -70-yillardagi mantiqiy-falsafiy qarashlari asosida yuzaga kelgan nutqiy akt, Pola Graysning ma'noning pragmatik tahlili, L.Pinskiy, J.R.Serl, P.F.Strosonlarning referensiya nazariyalari tilshunoslikda pragmatikaning yangi ilmiy tadqiqot sifatida yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Pragmatika (yunoncha pragma, pragmatos - ish, harakat) - semiotika va tilshunoslikning nutqda til belgilarining amal qilishini o'rganuvchi sohasidir¹.

Tilga doir ilmiy va nazariy manbalarda so'z turkumlaridan olmosh so'z turkumiga nisbatan noan'anaviy lisoniy qarashlarni kuzatishimiz mumkin. Olmosh so'z turkumiga oid bunday fikrlar ularning lingvistik tabiatidan kelib chiqib shakllangan.

Ma'lumki, olmosh so'z turkumi narsa yoki belgini aniq ko'rsatmaydi balki uning qaysi so'z turkumi o'rnida qo'llanib kelishini grammatik jihatdan bog'lanib kelgan nutq jarayonida aniqlashtirganini ko'rishimiz mumkin. Til belgilar tizimi bo'lgani uchun undagi har bir til birliklari muayyan maqsadni ifodalashga yo'naltiriladi. Ana shunday til birliklaridan biri olmoshlardir.

Tilshunos olim R.Qo'ng'urov “kishilik, ko'rsatish, so'roq, belgilash, gumon olmoshlarining uslubiy xususiyatlari, ularning asosiy ma'nolari bilan bir qatorda qo'shimcha ma'nolar kasb etishi, bunday holat esa badiiy-estetik vazifani bajarishga xizmat qiladi” deya ta'kidlaydi². Olmoshlar “ichi bo'sh” so'zlar bo'lishiga qaramasdan boshqa so'z turkumlariga ishora qiladi va matnda o'z o'rniga ega bo'ladi. Olmoshlar vositasida ixchamlikka ham erishiladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Agar lingvistik pragmatika masalalarining asosiy qismini his-tuyg'ular tashkil etadi degan qarashlarga mutloq qo'shiladigan bo'lsak, olmoshlarning his-tuyg'ularni aks ettirish darajasi ba'zi so'zlarni hisobga olmaganda yo'q hisobi. Shu ma'noda olmoshlarning lingvistik pragmatikaga umuman aloqasi yo'qdek tuyuladi. Ammo bu turkumdagi so'zlarning funksional harakatlanish darajasining mavjudligi olmoshlarning pragmatik tadqiq etish imkoniyati mavjud ekanligini ko'rsatadi. Mahoratli so'z ustasi Abdulla Qahhor hikoyalarini tahlil qilish jarayonida bu masalani yana bir bor ko'rib chiqamiz.

Abdulla Qahhor mahoratli yozuvchi ijodkor sifatida taniqlidir. U so'zlarni shu darajada aniq qo'llaganki, bir so'zni o'rniga boshqasini almashtirish juda qiyin, hatto ilojisiz ham. Bunini asarlarida olmoshlarni shu darajada mahorat bilan qo'llaganligida ham ko'rishimiz mumkin. Jumladan, olmoshlar turli kontekstda turlicha ma'nolarni

---

¹ Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: Akademnashr, 2013.- Б.5.

² Қўнғуров Р. Олмош стилистикасига оид айрим мулоҳазалар // Ўзбек тили стилистикасидан кузатишлар. – Самарқанд: СамДУ, 1981. –Б.4-21;

ifodalab keladi. Hattoki, olmoshlarning bir turi bir necha pragmatik ma’nolarni ham anglatib kelishi mumkin. Masalan,

-Texnikumdan rabfakka o‘tibsana deb eshitdim, rostmi? - dedi.

Himm... yaxshi qilibsan. Rabfakka o‘t deb men aytib edim, shekilli?

Himm... Auff, zarda bo‘libman... Rabfak yaxshi. Men bir borgan edim. Kansilyariyaning eshigiga praktikum deb yozib qo‘yipti. To‘g‘ri emas. Praktikum, minimum, maksimum – bular hammasi lotincha yoki lotinchaga yaqin so‘zlar. Men shaxsan shunday deb bilaman. (A.Qahhor)

Ushbu matnda „men“ kishilik olmoshi orqali „manmanlik“ presuppozitsiyasi anglashilayotganligini ko‘rishimiz mumkin. So‘zlovchi tinglovchini oldida manmanlik bilan maqtanmoqda.

-E, ha, Orziqul, - dedi, - bu yerda nima qilib yuribsiz? Shu yerdamisiz?

-Ha, biz shu yerda, - dedi Orziqul, to‘nining yengini kiyib.

- O‘g‘limizga shu yerdan joy tekkan. Siz nima qilib yuribsiz?

Hoji gangib qoldi. U, “Orziqulning o‘g‘li yaxshi yigit chiqdi, hozir bitta o‘zi o‘ttiz ikkita mashinaga qarar emish”, - deb eshitgan, lekin uning shunday joyda turishini xayoliga ham keltirmagan edi. (A.Qahhor)

Ushbu matnda biz bir emas, bir nechta olmoshni pragmatik tahlilga tortishimiz mumkin. Birinchi bo‘lib “biz” olmoshi pragmatikasiga e‘tiborimizni qaratsak. Matndagi “-Ha, biz shu yerda, - dedi Orziqul” gapida “biz” kishilik olmoshi orqali “kamtarlik” presuppozitsiyasi anglashilmoqda. “Siz nima qilib yuribsiz?” gapidagi “siz” kishilik olmoshi orqali esa tinglovchining yoshi yoki mavqiyi so‘zlovchining oldida katta ekanligi anglashilib turibdi.

Keyingi gapdagi “u” kishilik olmoshi so‘zlovchi va kitobxonga avvaldan ma’lum bo‘lgan shaxsga nisbatan qo‘llanilishidan xabardormiz. Bu kontekstda ham shu qoidaga amal qilingan. Dastlab yuqorida *Hoji* haqida gap borgan, undan so‘ng esa keying gapda “u” deb *Hojiga* ishora qilyapti.

So‘z turkumlarining, jumladan olmoshlarning o‘zbek tilshunosligida o‘rganilishi haqida olim O.Yusupova “matnlarda alohida maqsadlardan kelib chiqib, *biz* olmoshi *men* olmoshining o‘rnida yakka shaxsga nisbatan qo‘llaniladi. Bunday paytda uning semantik ma’nosida ikki yo‘nalishni kuzatish mumkin: bir tomondan maqtanish, g‘ururlanish, g‘o‘dayish kabi ma’nolarni”- deb aytib o‘tadi³.

-Ha, barakalla! Qaymoqni bir yalab qaysi shaharning qaymog‘i ekanini ayta olasizmi? Men darrov aytaman. Bay-bay... men yegan qaymoqlarni ariq qilib oqizsangiz hech qanday to‘g‘on turish bermaydi.

Bu kontekstda “men” olmoshi orqali ham “maqtanish” pragmatik ma’no ifodalangan.

³ Юсупова О. Ўзбек тилида олмошларнинг функционал-стилистик хусусиятлари. Монография. – Самарқанд, СамДУ нашри, 2017. –140 бет. 37-бет.

-Qachon?- dedi Sulaymonov achchig'i kelib,- o'zingiz bilasizku-ku, birodar, mingta xushomadgo'yni ho'l olib borib, quruq olib kelaman-a! Darrov taniyman-da. Otam sigirning sersut yoki kamsutligini ma'rashidan bilar edi. Yo'q, yo'q ishoning! Kecha hammomga kirgani chipta olayotsam, kassir "sovun kerak emasmi?" deydi. Bu nima degani? Men, birodar, yerning tagida ilon qimirlasa bilaman.

Ushbu kontekstda “men” olmoshi orqali “maqtanish” pragmatik ma’nosi anglashilayotganini yaqqol ko‘rishimiz mumkin. So‘zlovchi gapni boshidan boshlab maqtanish bilan boshlab fikri so‘ngida “men” olmoshi bilan “maqtanish” presuppozitsiyasini ta’kidlab, yanada ma’noni kuchaytiradi.

Bizning qishloqda G'afforjon degan, qo'y og'zidan cho'p olmagan, buning ustiga hech kimi yo'q bir yigit bor edi. Uni hamma, hammadan ko'ra ham men yaxshi bilar edim.

Ushbu gapda “men” olmoshi orqali “ta’kid” akti anglashilib turibdi, ya’ni “hammadan ko‘ra faqat men yaxshi bilaman” pragmatik ma’no ifodalangan.

Navbatdagi matn tahliliga e’tiborimizni qaratamiz.

Hojidan nima deb o'pkalaydi? "Shuncha yil sening zavodingda ishlab qornim ham to'ymadi, ochdan ham o'lmadim; sen meni ot qatori ko'rar eding; toypaxtalar ostida qolib qovurg'am singanda kasalimni mahalla boqqan" deb o'pkalaydimi?

Bu gapda esa “sen” olmoshi orqali so‘zlovchi ichki monologik nutqida “sen” deb murojaat qilyotgani o’sha shaxsdan ko‘p jabr ko‘rganini anglatib turibdi.

Ko‘rinib turibdiki, badiiy matnda olmoshlar faqatgina boshqa so‘zlarga ishora qilishdan tashqari o‘ziga xos pragmatik ma’nolarni ham ifodalab keladi. Ularda ifodalangan “manmanlik”, “maqtanish”, “ta’kid” nutqiy aktlar gaplarni ta’sirchanlik doirasini yanada oshiradi hamda estetik bo‘yoqni kuchaytiradi. Bunday xususiyatlar esa badiiy asar uchun eng kerakli jihatlar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.5.
2. Қўнғуров Р. Олмош стилистикасига оид айрим мулоҳазалар // Ўзбек тили стилистикасидан кузатишлар. – Самарқанд: СамДУ, 1981. –Б.4-21;
3. Юсупова О. Ўзбек тилида олмошларнинг функционал-стилистик хусусиятлари. Монография. – Самарқанд, СамДУ нашри, 2017. 37– бет.
4. Kurbanov Z.O. Micro text and its cognitive model. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal Year : 2019, Volume : 9, Issue : 1. Online ISSN : 2249-7137. Article DOI : 10.5958/2249-7137.2019.00018.1. Samarkand State University, Uzbekistan, Email id: kurbanovzayniddin@gmail.com Online published on 2 March, 2019.